

Vergane glorie, nieuw elan

Inpoldering en beelden van de Zuiderzee

BEN DE PATER

In 1848 verscheen, anoniem, het eerste plan voor 'de indijking en droogmaking van de Zuiderzee en het IJ'. Nog vele andere zouden volgen voordat in 1918 de volksvertegenwoordiging zich kon vinden in het wetsvoorstel hierover van minister Lely. Aan haar instemming gingen langdurige discussies vooraf tussen voor- en tegenstanders. Welke beelden van de Zuiderzee en haar directe omgeving, en van Nederland als geheel, werden in deze discussies gebruikt?

Van meet af aan is de afsluiting en drooglegging van de Zuiderzee meer geweest dan louter een ingenieursproject, waartoe besloten werd na een nuchtere calculatie van kosten en baten. Zeker, het ging primair om vóórkoming van overstromingen, om uitbreiding van landbouwgronden, om verbetering van de waterhuishouding in de omliggende provincies en om verhoging van de kwaliteit van de verkeersverbindingen tussen Noord-Holland en Noord-Nederland. Maar het was óók een project dat de interne cohesie in een steeds verder verzuilend Nederland kon herstellen, het tanende zelfvertrouwen van een natie met een groots verleden en een bescheiden heden kon stimuleren, en het schamele internationale aanzien van het land zou oppoetsen.

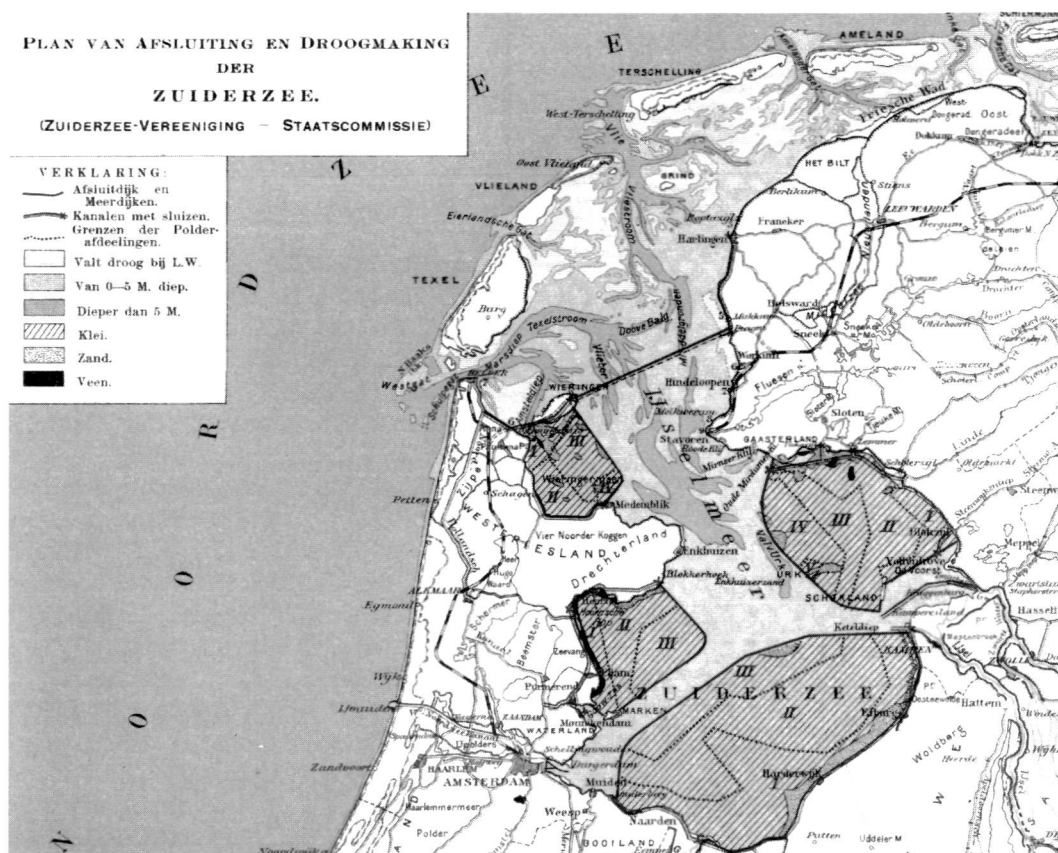
Althans, zo werd dat gebracht door voorstanders. Voor hen waren de Zuiderzeewerken niet alleen een nationale onderneming, maar ook een nationalistisch project. Aan de nationalistische betekenis van deze werken heeft Henk te Velde in zijn proefschrift over liberalisme en nationalisme rond 1900 een paragraaf gewijd (1992, pp. 260-263). In dit artikel wil ik zijn betoog uitwerken in de richting van de geografische beeldvorming. Daarbij zijn, zoals hopelijk zal blijken, twee ruimtelijke schaalniveaus relevant: het beeld van Nederland als geheel, en dat van het Zuiderzeegebied.

BEELDEN ALS WAPENS

Aan de beslissing van regering en parlement om de Zuiderzeewerken te realiseren, in 1918, gingen decennia van maatschappelijk debat vooraf – in feite niet anders dan de hedendaagse discussies over 'nut en noodzaak' van de Betuwe-

lijn, de Hogesnelheidslijn, een tweede Schiphol en een zweefrein naar Friesland en Groningen. De brede overleg- en vergadercultuur, die de Nederlanders volgens de historicus Willem Frijhoff al in de Gouden Eeuw bezaten, kwam ook in het Zuiderzeedebat tot uitdrukking. Voor een deel gebruikten de debaters dezelfde kanalen als tegenwoordig, namelijk opiniërende artikelen in dag- en weekbladen en het houden van openbare voordrachten – de inspraakavonden van tegenwoordig – in allerlei plaatsen. Oud-genie-officier en geograaf A.A. Beekman bijvoorbeeld, bekend om zijn boek *Nederland als polderland* (1884), heeft in de loop der jaren stad en land afgereisd om mensen te overtuigen van de wenselijkheid de Zuiderzee af te sluiten en droog te leggen. Hij deed dat namens (en betaald door) de Zuiderzeevereeniging (ook wel gespeld als Zuiderzee-Vereeniging). Die was in 1886 opgericht als lobby-organisatie en ook na 1918 nog actief, vooral om het project te beschermen tegen steeds maar weer dreigende bezuinigingen. Ze zou in 1949 een bijzonder stille dood sterven (zie voor een minutieuze biografie van de vereniging Cleintuar, 1982).

Een middel dat tegenwoordig niet meer wordt gebruikt, zijn de brochures. Voor- en tegenstanders gaven keurig gedrukte brochures uit, soms voorzien van kaartjes, waarin zij reageerden op eerder ontworpen plannen, op standpunten die andersdenkenden innamen en/of waarin zij met verbeterde of geheel nieuwe ontwerpen kwamen. Het gaat om vele tientallen, misschien zelfs enkele honderden brochures, die vanaf de jaren zestig van de 19e eeuw tot in de jaren dertig van de 20e eeuw het licht zagen. Van der Wal (1923) verzamelde in zijn

chronologische lijst van in Nederland verschenen publicaties over de drooglegging 581 geschriften. En die lijst noemde hij zelf onvolledig; publicaties die na 1922 verschenen zijn er sowieso niet in opgenomen.

In Van der Wals lijst zijn ook de vele publicaties opgenomen die de Zuiderzeevereniging heeft uitgegeven. Na haar oprichting was haar eerste stap het instellen van een *technisch en finantieel onderzoek omtrent de afsluiting, mede ter voorbereiding en latere gedeeltelijke drooglegging van de Zuiderzee, de Wadden en de Lauwerszee*. Sinds de inpoldering van de Haarlemmermeer (1848-1852) circuleerden diverse plannen hiervoor, maar tot besluitvorming was het niet gekomen. Het onderzoek werd verricht door een destijds nog onbekende ingenieur:

Het plan van de Staatscommissie uit 1894, gebaseerd op dat van de Zuiderzeevereniging uit 1891, in 1901 en 1916 als wetsontwerp ingediend en in 1918 aanvaard. Uit: Beekman, 1914.

Cornelis Lely. Hij was tussen 1886 en 1891 in dienst van de vereniging, om vervolgens voor de eerste keer minister van Waterstaat (en Handel en Nijverheid) te worden. Zijn onderzoek tilde de plannen eigenlijk voor het eerst uit de sfeer van hobbyisme en dagdromerij.

Geruggesteund door de uitkomsten van de studie heeft de Zuiderzeevereniging decennialang volhardend gepleit voor afsluiting en drooglegging. Haar publicaties zijn een soms ongemakkelijk amalgaam van financiële berekeningen, technische ontwerpen, wetenschappelijke studies en retorisch vuurwerk.

Dankzij al dat drukwerk – artikelen in kranten en tijdschriften, brochures, rapporten en verslagen van de Zuiderzeevereeniging, en, nog niet genoemd, tal van overheidspublicaties – kan men de ontwikkeling van het debat rond ‘nut en noodzaak’ van de Zuiderzeewerken reconstrueren. In die reconstructie kan men verschillende accenten leggen, bijvoorbeeld technische, financiële, sociaal-economische en hydrografische. In dit artikel gaat het vooral om de beelden die de debaters construeerden van de Zuiderzee-regio. Die beelden waren niet vrijblijvend, maar werden als wapens ingezet in de strijd. Ze moesten andersdenkenden zo niet overtuigen, dan toch aan het twijfelen brengen of overreden.

Onvermijdelijk daarbij is dat ook aandacht nodig is voor het toenmalige (zelf)beeld van Nederland als geheel. De Zuiderzee is namelijk een wezenlijk onderdeel van wat de Amerikaanse geograaf John Short in zijn boek *Imagined Country* (1991) de ‘national environmental ideology’ noemt. Hij doelt daarmee op het geheel van beelden omtrent woongebied, landschap en milieu dat wordt gecreëerd en ingezet bij de vorming van de natie en de ontwikkeling van een nationale identiteit. De Nederlandse ‘environmental ideology’ heeft uiteraard haar fundament in de strijd tegen het water. Short spreekt overigens niet van beelden, maar van mythen. Deze laatste term suggereert echter mijns inziens te sterk dat het om pure verzinsels zou gaan. Een zekere verankering in de realiteit is nodig om beelden/mythen ingang te doen vinden – de werkelijkheid stelt haar grenzen.

Het accent op landschap en regio als ‘sociale constructies’ past in een krachtige hedendaagse stroming in de Engelstalige historische en culturele geografie. In die stroming, die in Nederland weinig navolging krijgt (een enkele uitzondering daargelaten, zie Renes, 1999), gaat het niet om een landschap of regio als een materieel gegeven, maar om de beelden die rondom zo’n landschap of regio worden geweven. Deze beelden zijn creaties die plaats- en tijdgebonden

zijn, zijn expressies van verlangens, standpunten en belangen. Ze zeggen wat over datgene wat ze verbeelden, maar ook – en misschien vooral – wat over de persoon/groep die ze maakt of aanhangt. Case-studies van geografen die langs dit soort lijnen denken zijn te vinden in bijvoorbeeld de bundels van Cosgrove & Daniels (1988) en van Baker & Biger (1992). In hun werk is veelal het stramien zichtbaar dat de literatuurwetenschapper Edward Said heeft uitgezet in *Orientalism* (1978). In dit boek, dat gaat over (zoals de ondertitel luidt), *Western Conceptions of the Orient*, spreekt Said van ‘imaginative geography’. Geografen als Derek Gregory en Felix Driver hebben deze term overgenomen.

EEN ‘MUSEUM VAN MERKWAARDIGHEDEN’

Wij wensen niet te zijn het Holland van curieus gekleede boeren en boerinnen, het Holland van de smalle kanalen, noch het Holland der oudhedenwinkels, niet een museum van merkwaardigheden.... Aldus de burgemeester van Rotterdam, Zimmerman, in zijn tafelrede tijdens een diner dat de havenstad buitenlandse gasten aanbiedt.

Het is juli 1908 en Nederland maakt zich, als altijd, zorgen over zijn imago in de wereld. Buitenlanders komen niet naar ons land om er de moderne tijd te bewonderen, maar om zich te vergapen aan de als authentiek-primitief ervaren visserijgemeenschappen, waar – in de woorden van geograaf Hendrik Blink (1905, p. 54) – *het karakteristieke nog niet met een laag van algemeenheid overpleisterd is*. Maar terwijl Blink op zijn fietstochten door het Nederland van de vroege 20e eeuw tot zijn ergernis bijna overal de nivellerende invloed van de opdringende modernisering ontwaart, zien buitenlandse reizigers een heel ander Nederland.

Vooraf Amerikaanse toeristen neigen ertoe de vissersplaatsen, waarvan Volendam en Marken de drukstbezochte zijn, te zien als representatief voor heel Nederland. Gedreven door hun verlangen om een beeld te krijgen van de door hen bewonderde 17e-eeuwse Nederlandse kolonies in Noord-Amerika (die zij beschouwen als de

kiem van de latere Verenigde Staten), zijn zij naar Nederland gereisd. Zij wensen in het Nederland van rond 1900 de Gouden Eeuw terug te vinden en zoeken dus – en vinden vanzelfsprekend – een archaisch en pittoresk Nederland. De meeste Amerikanen maken de overstek met een schip van de Holland-Amerika Lijn en komen aan in Rotterdam. Maar de moderne haven past niet in hun beeld en blijft bijna onopgemerkt. Het gaat hun om plaatsen als Volendam, dat zij van vele afbeeldingen kennen en dat zij als kenmerkend voor Nederland als geheel zien. Niet Volendam maar Rotterdam is de uitzondering. De HAL heeft daarop – zij het met enige vertraging – ook ingespeeld: sinds 1922 zijn er verschillende schepen geweest die de naam Volendam droegen. Aldus de Amerikaanse kunsthistorica Annette Stott (1998), die de periode van de Amerikaanse *Holland Mania* dateert tussen ongeveer 1880/1890 en 1920.

De volkskundige Herman Roodenburg (1999) valt haar bij: buitenlandse toeristen zagen in de windmolens en klompen, de dijken en kanalen, aanwijzingen dat heel Nederland 'een eiland in de tijd' was, een eiland 'dat buiten de moderne tijdsorde' lag. 'Het archaïseringsmechanisme verplaatste zich van het lokale naar het nationale niveau' (zie ook Zijp, 1993). In feite herhalen Stott en Roodenburg de observatie die Jac.P. Thijsse al in 1914 terloops maakte tijdens zijn wandelingen rondom de Zuiderzee. *Marken, Volendam, Edam, Monnikendam trekken jaar in jaar uit duizenden vreemdelingen, die hier allemaal het verkeerde idee komen opdoen, dat Nederland voornamelijk bestaat uit Doode Steden en raar aangekleede visscherlui* (1914, p. 59).

Het is een idee waarvoor Zimmerman, burgemeester van de door de toeristen genegeerde moderne havenstad Rotterdam, weinig sympathie had. Hij vervolgde zijn speech door de hoop uit te spreken dat Nederland een land zou worden *met een ligging als weinige in de wereld, met eere deelnemende aan den vreedzamen wedstrijd der volkeren, er naar strevende in de 20e eeuw in handel, nijverheid, scheepvaart en be-*

schaving de reputatie te kunnen handhaven, welke onze voorouders ons nalieten (geciteerd in Smitsaert, 1910, p. VIII).

Zijn tafelrede weerspiegelde het onbehagen aan het begin van de 20e eeuw over het aan het verleden ontleende beeld. Niet langer koesterden de Nederlanders zich in de gedachte 'het land van Rembrandt' en een voormalige maritieme grootmacht te zijn. Het verleden was glanzend en glorieus, maar wel voltooid verleden tijd. Nederland wilde de wereld in de nieuwe eeuw laten zien ook tot actuele prestaties van wereldformaat in staat te zijn (Te Velde, 1992, p. 262).

De afsluiting en drooglegging van de Zuiderzee zouden zo'n prestatie zijn. Het zou de wereld tonen dat *Nederland weet te wrochten en dat 't nog aan iets anders dan aan een glas jenever en eene lange pijp denkt*, aldus 'Het Vaderland'. En ook buitenlandse dag- en weekbladen roemden de stoutmoedigheid van de plannen. De Zuiderzeevereeniging concludeerde tevreden na een bloemlezing gegeven te hebben van wat de buitenlandse pers erover had geschreven: *Bij het dagelijksch politiek twistgeschrijf doet de herinnering zoo goed, dat klein Holland eenmaal den kamp aanvaardende, niet alleen staat, dat het de oogen der wereld op zich geslagen weet, dat het voelt hoe het hart dier wereld het de overwinning toewenscht bij een werk, dat niet door ons, maar door haar, in éenen adem genoemd wordt met het Suez- en Panamakanaal en met den Siberischen spoorweg* (Van der Houven van Oordt & Vissering, 1901, p. 302).

Het is een veelzeggende strofe, om twee redenen. In de eerste plaats vanwege de vergelijking van de Zuiderzeewerken met het Suez- en Panamakanaal en de Transsiberische spoorweg. Ze suggereert dat uitvoering van deze werken Nederland in een klap zal verlossen van haar internationale imago een ingedommeld land te zijn, waar elk spoor van de vroegere vermetelheid verdwenen is. *Een volk, dat in het aanleggen van groote, openbare werken zijne kracht zoekt, zal die voelen vermeerderen, en al is het klein van getal, eene eervolle plaats in de rij der natiën innemen,*

had de Zuiderzeevereeniging al eerder, in 1892, geschreven in een van haar jaarverslagen. *Door een dergelijk stout pogen zouden volk en land in eigen en anderer oor in gewicht en betekenis winnen.* Op de achtergrond klonk steeds het destijds populaire sociaal-darwinisme door: wie niet strijdt, niet onderneemt, niet werkt, zal niet kunnen voortbestaan. *De volken, die deze wet trachten te ontduiken, doen dit blijkens de geschiedenis niet straffeloos: zij worden zedelijk minder, en gaan onder,* aldus Van der Houven van Oordt en Vissering, die beiden vooraanstaande posities in de Zuiderzeevereeniging hadden (1901, p. 244). En de reeds genoemde geograaf Beekman meende in 1914 dat door afsluiting en drooglegging van de Zuiderzee Nederland zou winnen in betekenis in de rij der beschaafde natiën, omdat wij groter zullen worden in grondgebied, bevolking en rijkdom en onze zelfstandigheid door dat alles beter kunnen waarborgen. Tijdens de Eerste Wereldoorlog voorzagen Tweede Kamerleden, in overleg over het door minister Lely in september 1916 ingediende Zuiderzee-wetsontwerp, dat na afloop van de oorlog in alle landen 'ongekende krachten' tot ontwikkeling zouden komen. *Zal ons land tusschen die opstrevende landen zijn plaats op economisch en geestelijk gebied willen behouden, dan zal ook hier alles moeten worden gedaan om nieuwe krachten op te wekken en te ontwikkelen* (geciteerd in Jansma, 1948, p. 244). Vanzelfsprekend waren de Zuiderzeewerken zo'n kracht bij uitstek.

In de tweede plaats suggereert de strofe een bijdrage van het Zuiderzeeproject aan de interne cohesie van het land. Het project verheft zich dankzij grandeur en durf ver boven het kleingeestige politieke gekissebis. Uitvoering van het project, zo is de impliciete boodschap, zou de scheuren in het steeds verder verzuilende Nederland kunnen repareren, zou kunnen bijdragen aan de *nation-building* – in het nationalistische Europa van destijds als een groot goed beschouwd. Elders in hun boek zijn Van der Houven van Oordt en Vissering explicieter in

hun boodschap dat het Zuiderzeeproject de eenheid van het vaderland kan versterken. Het is 'de groote waarheid' dat deze onderneming 'in haar aard en wezen' geen specifieke sectoren of belangen dient, maar 'mag en moet zijn, in den vollen zin van het woord, eene *nationale daad*, waarvan de gevolgen ons gansche Volk in al zijne deelen en vertakkingen, tot rijken zegen kunnen worden...' (1901, p. 230-231; cursivering in het origineel). En verderop: *Het denkbeeld eener Twaalfde Provincie [lees: de drooggelegde Zuiderzee] voor het Vaderland te winnen, moet door iedere Vaderlander kunnen worden gekweekt en gekoesterd; die Provincie moet eigendom worden van gansch het Volk, dat er iets in moet leeren zien, 'dat ons vereenigt bij al wat ons verdeelt'.* Aan dat laatste denkbeeld uiting te geven, niet door woorden, maar door een *slink daad*, ligt iets in hooge mate aantrekkelijks; zulk een gemeenschappelijk arbeidsveld te hervinden als in vorigen eeuwen het *Hollandsche Volk* dikwijls had, heeft uit een algemeen maatschappelijk belang heden ten dage en misschien nu meer dan ooit, zeer groote waarde. *Den grond, dien men op zoo'n wijze zelf heeft geschapen, krijgt men lief, men heeft er een zorgend hart voor* (1901, p. 253).

Dergelijke retoriek is door tegenstanders van de Zuiderzeewerken op de hak genomen. Bijvoorbeeld door B.J. Gelder, belangenbehartiger van de Zuiderzeevervisserij. In een debat met Beekman, december 1911, zei hij te bewonderen hoe de heren-propagandisten van de Zuiderzeevereeniging 'de handen tot applaus weten te dwingen' met hun verhalen over *de glorie van Nederland, het land ontwoekerd aan de baren, de parel aan de kroon van onze geliefde Koningin, de verplichting aan onze stoere voorvaderen, de zegeningen welke het nageslacht over ons zal uitspreken, het planten van de schitterende kleuren van ons rood, ons wit, ons blauw op het eerste dak van het eerste huis van de eerste stad in de twaalfde provincie van het Rijk, waarvan heel Europa, heel de wereld zal gewagen, om zijn energie, zijn durf, zijn volharding – boem, boem, boem* (Pro en Contra 1912, p. 32).

Toch lijken deze verhalen hun uitwerking niet gemist te hebben in een tijd waarin nationalisme en rivaliteit met andere landen in Europa aan de orde van de dag waren. Dat de gehanteerde beelden maar heel gedeeltelijk wortelden in de realiteit – feitelijk gezien was Nederland rond 1900 beslist geen ingedutte natie die de modernisering gelaten aan zich voorbij had zien gaan; evenmin bedreigden regionalisme en verzuiling de nationale eenheid serieus – maakten ze niet tot minder effectieve wapens in het debat.

EEN 'VRIJ ONBRUIKBARE WATERPLAS'

Voorstanders van de afsluiting en drooglegging van de Zuiderzee construeerden niet alleen beelden van een verbrokkeld en in het buitenland weinig gerespecteerd vaderland – waaraan gelukkig de Zuiderzeewerken wat konden doen – maar ook beelden van de Zuiderzee-regio.

De Zuiderzeevereniging heeft, gelet op haar idealen begrijpelijk, altijd de waarde en betekenis van de open Zuiderzee geprobeerd te minimaliseren. Het was, schrijven Van der Houven van Oordt en Vissering, een *zouten, breedende, doch vrij onbruikbare waterplas, die thans in het hart van ons land gelegen, het op verschillende wijze kwelt en dikwerf zelfs met ernstige schade bedreigt* (1901, p. 31).

Dit beeld was niet helemaal ongefundeerd. De Zuiderzee bracht verzilting teweeg in aangrenzende gebieden en bemoeilijkte 's winters hun afwatering. Overstromingen waren nooit uitgesloten. En inderdaad kampte ze met functieverlies. Met de aanleg, in de 19e eeuw, van het Noordhollands Kanaal en vervolgens het Noordzeekanaal, was de Zuiderzee voor het eerst sinds vele eeuwen geen deel meer van internationale handelsroutes over zee. De voormalige toegangspoort tot Nederland was gedegradeerd tot een achterafgebied. Sterker nog: ze was 'een schade aanbrengende factor in onze huishouding' geworden, waarvoor 'slechts één afdoend middel' bestond: 'opruiming van de Zuiderzee' (Beekman, 1918, pp. 745-746). Alleen binnenschepen maakten er nog gebruik van,

maar – als men Beekman moet geloven – met tegenzin. Ondiepten, harde wind, wind uit de verkeerde hoek zorgden voor oponthoud en averij. Bovendien konden ook na de drooglegging de binnenschepen nog trajecten blijven varen. Geen enkel plan pleitte immers voor een totale drooglegging (zo'n plan zou gelet op de noodzaak tot afvoer van rivierwater en de wens een zoetwaterreservoir te creëren weggehoond zijn). Ook was voorzien in de aanleg van kanalen binnendijks langs de kust en in de droogmakerijen.

Meer omstreden was de betekenis van de Zuiderzee voor de visserij. Ze 'staat bekend als een van de rijkste vischwaters van de wereld', aldus Thijsse (1914, p. 63). Maar de Zuiderzeevereniging dacht daar heel anders over. Ze heeft steeds het beeld geschetst van een weinig levenskrachtige bedrijvigheid, die hoe dan ook op haar laatste benen liep. *Wij meenen*, schreef de vereniging in 1905, *dat de Zuiderzeevereniging, onafhankelijk van de afsluiting en drooglegging der Zuiderzee, reeds in zich zelve de kiemen voor achteruitgang en ondergang draagt; dat ook zonder uitvoering dier Zuiderzeeplannen deze zaak verloopt, gelijk maar al te duidelijk blijkt uit zoo veelvuldige en zoo verlerlei bewijzen van achteruitgang van den visschersstand....* Het lijkt geen twijfel: het verdwijnen van de Zuiderzeevereniging was voor de voorstanders geen argument om afsluiting en drooglegging uit te stellen, laat staan af te wijzen. Een rapport van de Nederlandsche Heide-Maatschappij over de mogelijkheden voor de zoetwatervisserij in een toekomstig IJsselmeer publiceerde de vereniging daarentegen graag.

Zo onbruikbaar de oningepolderde Zuiderzee was, zo bruikbaar was ze na inpoldering. Zeker een kwart miljoen mensen (mannen, vrouwen en kinderen) zouden er 'een goed bestaan' kunnen vinden, voor het leeuwendeel in de landbouw. De emigratie (die volgens de vereniging zo vaak in ellende eindigde) zou verminderen, en het extra werk zou de werkloosheid terugdringen en daarmee het socialisme de wind uit de zeilen nemen.

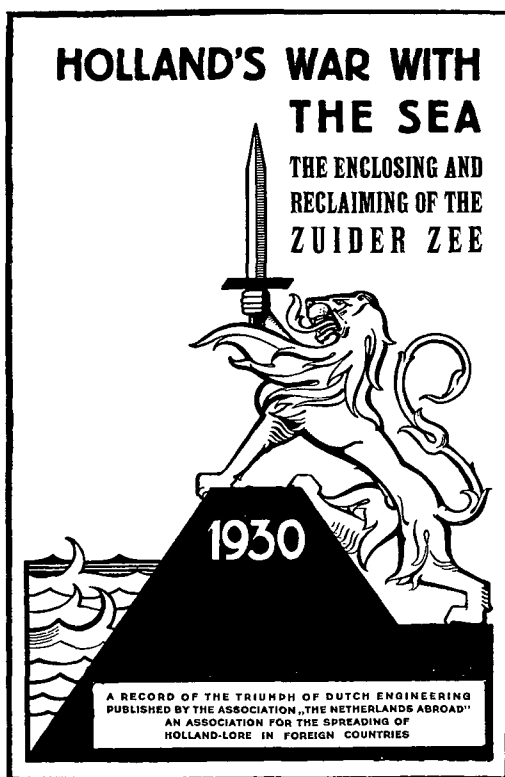
Tegenover de toekomstige welvaart van minimaal 250 duizend Nederlanders stonden slechts enkele duizenden Zuiderzeevissers, die met hun gezinnen een 'sober of armoedig bestaan' kenden. De twee miljoen gulden die de Zuiderzeevis jaarlijks opbracht zou na inpoldering snel vergeten zijn. De vereniging verheugde zich al op voorhand op een opbrengst van zeventig miljoen gulden aan landbouwproducten, afkomstig van ongeveer 200 duizend hectare grond – grond die ze graag 'vruchtbaar' noemde en contrasteerde met de 'schamele' zandgronden in hoog-Nederland. (Die vergelijking was begrijpelijk, want de ontginning van de woeste gronden ging destijds snel. Tegenstanders van de inpoldering zagen in deze relatief goedkope gedecentraliseerde ontginning een reden om de dure door de staat te bekostigen Zuiderzeewerken overbodig te noemen).

Tot het beeld dat de voorstanders construeerden van de regio behoorden ook de 'dode Zuiderzeesteden'. De term was bedacht door de Fransman Henri Havard, die in 1874 een reisboek had gepubliceerd: *La Hollande pittoresque. Voyage aux villes mortes du Zuiderzée*. De aanduiding werd gretig overgenomen door de Zuiderzeevereniging. Ze paste perfect in haar beeld van de Zuiderzee-regio. Het waren kommervolle plaatsen, ooit 'vol glorie en voorspoed', nu met smacht wachtend op de verwezenlijking van de Zuiderzeeplannen. Daardoor zouden ze 'centra van welvarende districten' worden en konden hun 'stoutste wenschen' vervuld worden. Aldus Van der Houven van Oordt en Vissering in 1901 (p. 191). En in 1914 herhaalde Beekman deze visie: *de thans doode of halfdoode plaatsen langs de kusten van den ouden plas zullen marktplaatsen worden in de hedendaagsche beteekenis, namelijk plaatsen van inkoop en doorvoer voor de welvarende landbouwbevolking van Nederlands rijke twaalfde provincie* (p. 42). Dat inmiddels plaatsen als Hoorn en Enkhuizen een bescheiden wederopbloei meemaakten, vermeldden Beekman en de andere propagandisten niet. Het zou alleen maar afbreuk doen aan het gewenste regiobeeld.

Wie de publicaties van de voorstanders van afsluiting en drooglegging doorleest, krijgt het beeld van een vermoeide, geïsoleerd geraakte regio, die een gouden verleden als kruispunt van internationale handelsstromen bezit, maar die nu een moeizaam en pover bestaan kent – eigenlijk wachtend, zo niet smekend, om afsluiting en inpoldering die 'de oude plas' een tweede jeugd zullen geven.

DE ZEE ALS 'ERFVIJAND'

Daarnaast vindt men nog een ander, minder prominent, beeld van de Zuiderzee, namelijk die van een tegenstander van de mens. Zij is een gevaarlijke zee die steeds onverhoeds kan toeslaan. Schipbreuken, dijkdoorbraken, overstromingen en ander onheil zijn het gevolg. 'Een indring-

De zee als erfvijand: omslag van een brochure uit 1930.

De Zuiderzee als vijand: overstroming in Noord-Holland, januari 1916. Foto gemaakt tijdens een excursie van Utrechtse geografiestudenten onder leiding van prof. Niermeyer naar het getroffen gebied.

ster', 'een wig' die de 'Nederlandsche gewesten' was 'komen scheiden' – dat is de Zuiderzee voor Beekman. Hij vervolgt: *En zij ging voort de kusten te beuken, vloog soms over dijken en dammen en verbrak ze, daarachter dood en verderfbrennende. Waar de landbouw en de veeteelt bij toememende bevolking en beschaving op hooger trap trachtten te komen en daartoe de binnenlandsche wateren beneden zekere peilen moesten houden, belette zij vaak dagen, ja weken achtereen alle afwatering door hooge standen* (1918, p. 744).

Toch koestert de Zuiderzeevereeniging het vijandbeeld niet zeer nadrukkelijk. Aanleg van een afsluitdijk verhoogt natuurlijk de veiligheid van de gebieden ten zuiden ervan, maar de vereniging rekent vooral voor dat er veel geld gespaard kan worden op de lange zeedijken: een dertig kilometer lange afsluitdijk degradeert 320 kilometer zeedijken tot binnendijken, die minder onderhoud en geen versterking behoeven.

Het betrekkelijk bescheiden accent op veiligheid zal te maken hebben gehad met het feit dat de laatste ernstige overstromingen uit 1825 dateerden. Het vijandbeeld kreeg scherpere contouren na de dijkdoorbraken en overstro-

mingen in januari 1916. 'Een harde les' noemde Vissering, inmiddels voorzitter van de Zuiderzeevereeniging, zijn reeks artikelen over de ramp in het *Algemeen Handelsblad*. Maar net als de voedselschaarste die ontstond door de wereldoorlog, waren de dijkdoorbraken een 'blessing in disguise'. Immers, de Tweede Kamer moest later dat jaar beraadslagen over het Zuiderzee-wetsontwerp van Lely en elke steun was welkom (Jansma, 1948, p. 231).

In de zelfde krant herdacht dr P.H. Gallé enkele jaren later uitgebreid de stormramp van 1825. Uit zijn artikelen, die ook in brochurevorm werden uitgegeven door de Zuiderzeevereeniging, blijkt het vijandbeeld: *Vandaag, morgen en overmorgen herdenkt onze binnenlandsche vijand, hoe hij honderd jaar geleden zes provincies van ons land gedeeltelijk bezette en in dat veroveringswerk trouw ter zij werd gestaan door onzen buitenlandschen vijand, welke er drie voor zijn rekening nam. Toen stonden die twee in ongestoorde gemeenschap en verstandhouding met elkaar, thans is dit nog zoo. En het is juist die ongestoorde gemeenschap en dat samenspannen met de Noordzee, welke onze binnenlandsche*

vijand – de Zuiderzee – zoo gevaarlijk maken.

Het antropocentrische beeld van de mens die de natuur – hier de zee – op de knieën moet dwingen, vindt men steeds terug. Om nog een keer Beekman te citeren: *een verovering zal het zijn, gemaakt op den ouden ervvijand, de zee.*

Hem gaan we een gebied ontwingen zoo groot als nog nooit is geschied (1914, p. 4). En een Engeltalige brochure die de allure van de Zuiderzeewerken in de buitenwereld moest verkondigen, heette toepasselijk *Holland's war with the sea* (1930). De auteur, Van Wickevoort Crommelin, maakt daarin een vergelijking tussen de frontsoldaten uit de Wereldoorlog en de polderjongens aan de Afsluitdijk. Uit het hoofdstukje *At the Front. There are no trenches on the front, of more than 44 kilometer in length, which faces the sea, neither do guns thunder there. No Remarque need appear there to describe the distress and suffering of the warriors. And still – those who enjoy all the comforts and conveniences of modern life can scarcely realise the hardships borne here by thousands of labourers who, between sky and water for months at a time, had nothing under their feet but a few thin planks or shovels full of sand.*

Kortom: Nederland mocht dan buiten de wereldoorlog zijn gebleven, ze had wel haar eigen oorlog, die tegen het water, te voeren. Dat zou, betoogde de latere Lely-biograaf K. Jansma in *De Groene Amsterdammer* (1918), de door de oorlog getroffen landen milder stemmen jegens Nederland: Nederland had ook haar lasten te dragen. Bovendien kon Nederland het buitenland een les leren: hoe een land zonder moord en roof zijn grondgebied kon vergroten. Nederland als gidsland, anno 1918.

In 1932 zou de wateroorlog zijn apotheose krijgen: onder toeziend oog van vele hoogwaardigheidsbekleders werd op 28 mei, even over een uur 's middags, de Afsluitdijk gesloten. Met 'de zege op de ervvijand' openden alle kranten. Onder het kopje 'Een nationale dag' schreef de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* in een commentaar: 'De hoeden af! De vlaggen uit! Allen ver-

eenigd in één krachtig, eensgezind Hoezee!'

DE NEDERLANDSE 'FRONTIER'

Zoals Amerikanen rond 1900 graag naar Nederland kwamen om daar als het ware de 17e-eeuwse Hollandse koloniën in Noord-Amerika met eigen ogen te aanschouwen, zo zagen Nederlanders in de Amerikaanse contemporaine geschiedenis graag een parallel met de vaderlandse geschiedenis. In *Elsevier's Geïllustreerd Maandschrift* (1904) merkte P.A.M. Boele van Hensbroek op dat: *...de Amerikanen hunne thans zoo hoog staande positie veroverd hebben op dezelfde wijze als Holland vroeger de zijne won. Hadden wij het water te bevechten, zij bestreden hun uitgestrekte prairiën en derzelve inwoners. Iedere bunker gronds moest veroverd worden. En waar wij onzen 80-jarigen oorlog hadden, zij hadden ook hun War of independence; en zij overwonnen... als wij. Zoo zijn de Amerikanen – evenals wij – 'self-made men'* (geciteerd in Stott, 1998, p. 281).

De drooglegging van zowel de Haarlemmermeer als de Zuiderzee werd vergeleken met de openlegging van het westen van de Verenigde Staten. Daar verschoof de *frontier* van oost naar west, van de Atlantische kustzone naar de Stille Oceaan. Met de *frontier* rukte ook de beschaving op en moest de natuur (en de 'natuurvolkeren' die er woonden: de Indianen) wijken. Steeds meer wildernis werd in cultuur gebracht, gebieden geoccupeerd en ontsloten door spoorwegen.

De verovering van het Wilde Westen werd gepresenteerd als de nationale missie en opdracht, de *Manifest Destiny* van het Amerikaanse volk. Aan de *frontier* ontstond in de harde strijd van de pioniers het nieuwe, vrije, democratische, op de toekomst gerichte Amerika. Althans, dat hield de historicus Frederick Jackson Turner zijn publiek voor in 1893, toen hij in Chicago zijn beroemd geworden voordracht *The significance of the frontier in American history* hield (zie Short, 1991 en Daniels, 1993).

De voorstelling van de Haarlemmermeer als het 19e-eeuwse *frontier*gebied van Nederland

is terug te vinden in *De Haarlemmermeer als kolonisatiegebied* (1925), het proefschrift van de Amsterdamse sociaal-geograaf H.N. ter Veen. Die polder was weliswaar een frontier in miniatuurformaat, maar met een vergelijkbare vernieuwingsdrift en uitstraling. Er was, na decennia van ploeteren in een moerassig gebied, waar slechts de sterksten het konden bolwerken, uiteindelijk een vitale, moderne en welvarende samenleving ontstaan. Aldus Ter Veen, die in de jaren twintig en dertig diverse bestuursfuncties vulde in de Zuiderzeevereeniging.

In de 20e eeuw werd de Zuiderzee het nieuwe frontiergebied van Nederland, een gebied dat de levenskracht en energie van het Nederlandse

De Zuiderzee als vijand: Spakenburg na de overstroming van januari 1916. Een aantal huizen aan de haven is verwoest door botters die door de vloed tegen de huizen aan werden gesmeten. Uit: Herinneringsalbum van den grooten watersnood januari 1916. Boon, Amsterdam.

volk opwekte, een maritieme wildernis die door pioniers in cultuur werd gebracht en ingericht – zij het dit keer (anders dan in de Haarlemmermeer, waar de overheid na de drooglegging haar handen van het gebied aftrok) in opdracht en met steun van de staat. Dat beeld werd bijvoorbeeld door Beekman in zijn talrijke voordrachten uitgedragen: *Dat land [Nederland] zal zijn internationale betekenis zien rijzen door vreedzame verovering van een 11 à 12 Haarlemmermeren groot grondgebied met welvarende bevolking. Het volk zal door inspanning, opoffering en strijd aan kracht hebben gewonnen door de volvoering van een grootsche daad* (Pro en Contra, 1912, p. 1).

De Zuiderzee als het gebied waar het nieuwe, betere Nederland gestalte kreeg: het is een beeld dat mijlenver afstaat van het hedendaagse beeld van het IJsselmeer als een ecologisch uniek en waardevol natuurgebied dat van veel kanten wordt bedreigd. Dit beeld is afkomstig van milieuorganisaties als Natuurmonumenten en de Vereniging tot Behoud van het IJsselmeer, een

beeld dat vooral tijdens conflicten – het al of niet bouwen van de woonwijk IJburg bijvoorbeeld – breed wordt gepresenteerd. De Vereniging tot Behoud van Natuurmonumenten, opgericht in 1905 door Thijsse en Heimans, heeft zich in haar beginjaren niet ingespannen om de Zuiderzee als natuurgebied te beschermen. Thijsse accepteerde de inpoldering in zijn Verkade-album *Langs de Zuiderzee* al als een volgend feit, terwijl Lely nota bene toen nog met zijn wetsvoorstel moest komen. Het is *jammer genoeg, dat de zee hier later moet verdwijnen, maar daar is niets aan te doen en van die droogmaking verwachten we toch ook weer een boel goede dingen. Maar we raken er heel wat moois door kwijt, bewaar dus dit album voor uw kleinkinderen* (p. 78).

De inhoud van de beelden van de Zuiderzee/IJsselmeer is in de loop van honderd jaar radicaal gewijzigd, maar de strategie om via het construeren en propageren van regiobeelden maatschappelijke debatten en politieke beslissingen te sturen beslist niet. Als de Markerwaard ooit terugkeert op de politieke agenda – het project staat sinds tien jaar in de ijskast – zal dat wederom blijken.

The construction of images of the Zuider Zee region about 1900

In 1918, the Dutch government and parliament decided to enclose and reclaim the Zuider Zee (today: IJsselmeer). In the decades prior to this decision, there was a broad public debate about the utility and urgency of the enclosure and reclamation of the sea. Supporters of the Zuider Zee project constructed images of the region and of the Dutch nation about 1900. In their view, the Zuider Zee was no longer a crossroad region. They emphasized the backwardness of the area. Furthermore, the sea was depicted as a domestic enemy, with violent storms. The Zuider Zee project promised a bright future to this region. The new polders were also seen as the Dutch frontier area. The struggle against the water could revitalize the nation (it stimulated processes of nation-

building) and modernize the international image of the Netherlands (a picturesque but archaic country).

LITERATUUR

- Behalve van allerlei publicaties (zoals jaarverslagen) van de Zuiderzeevereniging, die bij E.J. Brill te Leiden verschenen, is gebruik gemaakt van:
- BAKER, A.R.H. & G. BIGER, EDS. (1992). *Ideology and landscape in historical perspective*. Cambridge University Press, Cambridge.
- BEEKMAN, A.A. (1914). *De afsluiting en droogmaking der Zuiderzee*. Van Looy, Amsterdam.
- BEEKMAN, A.A. (1918). *Nederland's twaalfde provincie*. Tijdschrift van het Koninklijk Nederlandsch Aardrijkskundig Genootschap 35, pp. 743-762.
- BLINK, H. (1905). *Van Eems tot Schelde. Wandelingen door oud en nieuw Nederland*, deel iv. Van Holkema en Warendorf, Amsterdam.
- CLEINTUAR, G.L. (1982). *Wisselend getij. Geschiedenis van de Zuiderzeevereniging 1886-1949*. Walburg Pers/Stichting voor het bevolkingsonderzoek in de Drooggelegde Zuiderzeepolders, Zutphen.
- COSGROVE, D. & S. DANIELS, EDS. (1988). *The iconography of landscape. Essays on the symbolic representation, design and use of past environments*. Cambridge University Press, Cambridge.
- DANIELS, S. (1993). *Fields of vision. Landscape imagery and national identity in England and the United States*. Polity Press, Cambridge.
- GALLÉ, P.H. (1925). *Voor honderd jaren: 3, 4, 5 Februari 1925*. Brochure Zuiderzeevereniging, tevens verschenen in *Algemeen Handelsblad*, 3-5 februari 1925.
- HOUVEN VAN OORDT, H.C. VAN DER & G. VISSERING (1901). *De economische beteekenis van de afsluiting en drooglegging der Zuiderzee*. Geschreven in opdracht van het bestuur der Zuiderzee-Vereniging (eerste druk 1898). E.J. Brill, Leiden.
- JANSMA, K. (1948). *Lely, de bedwinger der Zuiderzee*. H.J. Paris, Amsterdam.
- PRO EN CONTRA BETREFFENDE VRAAGSTUKKEN VAN ALGEMEEN BELANG (1912). *Droogmaking der Zuiderzee*; pro: A.A. Beekman, contra: B.J. Gelder. Serie VII. No.7. Hollandia Drukkerij, Baarn.

- RENES, H. (1999). Landschap en regionale identiteit. *Geografie* 8, no. 2, pp. 8-15.
- ROODENBURG, H. (1999). Marken als relict. Het samengaan van schilderkunst, toerisme, schedelmeterij en volkskunde rond 1900. *Volkskundig Bulletin* 25, pp. 197-214.
- STOTT, A. (1998). *Holland Mania. The unknown Dutch period in American art and culture*. The Overlook Press, Woodstock (Nederlandse vertaling: Hollandgekte. Olifant Pers/Anthos, 1998).
- SHORT, J.R. (1991). *Imagined country. Environment, culture and society*. Routledge, London and New York.
- SMISSAERT, H. E.A. (1910). *Nederland in den aanvang der twintigste eeuw*. Sijthoff, Leiden.
- THIJSSE, JAC. P. (1914). *Langs de Zuiderzee*. Bakkerij de Ruyter der firma Verkade & Comp, Zaandam (Herdruk in 1999 door Stichting Behoud Cultureel Erfgoed Verkade, Zaandam, en Uitgeverij Terra, Zutphen).
- VELDE, H. TE (1992). *Gemeenschapszin en plichtsbef. Liberalisme en nationalisme in Nederland, 1870-1918*. Sdu, 's-Gravenhage.
- WAL, L.T. VAN DER (1923). *Geschiedenis van de plannen tot afsluiting en droogmaking van de Zuiderzee, met chronologische lijst van geschriften tot en met het jaar 1922*. Rapporten en Mededeelingen betreffende de Zuiderzeewerken 1. Algemeene Landsdrukkerij/Ministerie van Waterstaat. 's-Gravenhage.
- WICKEVOORT CROMMELIN, H.S.M. VAN (1930). *Holland's war with the sea. The enclosing and reclaiming of the Zuider Zee*. Association 'The Netherlands Abroad', z.pl.
- ZIJP, R.P. (1993). *Typisch Hollands*. In: A. BRUNSTING E.A., *Typisch Hollands. Zuiderzeetradities op verschillende manieren bekeken*, pp. 9-22. Zuiderzeemuseum Enkhuizen/Walburgpers, Zutphen.